ΔΗΜ. Ζ. ΝΙΚΗΤΑ

[ΛΟΥΚΙΑΝ.] *ΟΝΟΣ* 56, 4 *(ἐκ κυνὸς πρωκτοῦ)*

[ΛΕΥΚΗ ΣΕΛΙΔΑ]

«ἐνταῦθα θεοῖς σωτῆρσιν ἔθνον καὶ ἀναθήματα ἀνέθηκα, μὰ Δί' οὐκ ἐκ κυνὸς πρωκτοῦ, τὸ δὴ τοῦ λόγου, ἀλλ' ἐξ ὄνου περιεργίας διὰ μακροῦ πάνυ καὶ οὕτω δὲ μόλις οἴκαδε ἀνασωθείς».[1]

Γιὰ τὴ σημασία τῆς φράσεως «ἐκ κυνὸς πρωκτοῦ» παρατηροῦσε ὁ M. D. Macleod τὸ 1967: «The precise meaning of a 'dog's bottom' is uncertain» («ἡ ἀκριβὴς σημασία τοῦ 'κυνὸς πρωκτοῦ' εἶναι ἀβέβαιη»). Στὴ συνέχεια παραπέμπει σὲ παρεμφερῆ χωρία ἄλλων συγγραφέων καὶ παραθέτει τὴ γνώμη τοῦ L. A. Post ποὺ συσχετίζει τὸ χωρίο μὲ τὸ μύθο τοῦ «canis stercorans».[2]

Ὁ H. van Thiel προσπαθεῖ νὰ ἑρμηνεύσει τὸ δύσκολο αὐτὸ χωρίο παραλληλίζοντάς το μὲ τὴ μαρτυρημένη παροιμία «ἐκ λύκου στόματος»: Θεωρεῖ τὴ φράση «ἐκ κυνὸς πρωκτοῦ», ποὺ δὲν μαρτυρεῖται ἀπὸ κανέναν ἄλλο συγγραφέα, συνειδητὴ μετάπλαση ἀπὸ τὸ συγγραφέα τοῦ ἔργου «Ὄνος» τῆς μαρτυρημένης παροιμίας ποὺ προαναφέραμε.[3]

---

1. Τὸ κείμενο ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ M. D. Macleod, *Luciani opera,* Oxford 1974 (OCT), t. II, σ. 309.

2. M. D. Macleod, *Lucian with an English Translation* (The Loeb Classical Library, Lucian), vol. VIII, London-Cambridge-Massachusetts 1967, σ. 145, ὑποσ. 1: The phase (διάβ. phrase) is used in Aristophanes, *Acharnians* 863 and *Ecclesiazousae* 255. L. A. Rost suggests a connection with the fable of the dog who would have releaved himself over a bunch of reeds if one of the reeds had not pricked his posterior. The dog mooved of and barked at the reed. The reed said, «I' d rather you barked at me from a distance than dirtied me from close by». The moral is that fools and knaves should be kept at a distance. See No 608 in B. E. Perry, *Aesopica* I, page 630, and in L. C. L. Barbius and Phaedrus, Appendix, p. 543. Ὡστόσο ἡ συσχέτιση μὲ τὸν παραπάνω μύθο δὲν ἐξηγεῖ τὴν προέλευση τῆς φράσης τῆς παροιμίας.

3. Βλ. H. van Thiel, *Der Eselroman*, München 1972 (Zetemata, H. 54), I. Untersuchungen, σ. 180: Ein Sprichwort «Aus dem Hintern des Hundes» kennen wir nicht. Doch hat diese Wendung denselben Sinn wie ein anderes Sprichwort, mit dem sie auch im Aufbau übereinstimmt: «Aus dem Rachen des Wolfes» (Zenob. 3, 48 ἐκ λύκου στόματος): beide Ausdrücke stehen für unerholfte Rettung aus großer Gefahr, denn darum bringt Lucius an unserer Stelle Dankopfer. Der schwierige Satz 56, 12 wird klar, wenn wir uns anstelle des Ausdrucks «Aus dem Hintern des Hundes» das Sprichwort «Aus dem Rachen des Wolfes» eingesetzt denken. Der Verfasser hat hier also

Ἐὰν ὅμως πράγματι ὁ συγγραφέας πλάθει μιὰ νέα ἔκφραση παραλλάσσοντας μιὰ παροιμία ποὺ ἦταν διαδομένη καὶ κατανοητὴ στοὺς συγχρόνους του, ποιὸ νόημα ἔχει ἡ παρένθεση «τὸ δὴ τοῦ λόγου»[4] ποὺ ἀκολουθεῖ ἐμφαντικὰ ἀμέσως μετὰ τὴν παράθεση τῆς παροιμίας; Ἀντίθετα, εἶναι, νομίζω, φανερὸ ὅτι ὁ συγγραφέας παραθέτει σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο *αὐτολεξεὶ* μιὰ ζωντανὴ παροιμία τῆς ἐποχῆς του καὶ δὲν κάνει καμμία «μεταμόρφωση παροιμίας», ὅπως ὑποστηρίζει ὁ H. van Thiel.[5]

Ἡ δυσκολία βέβαια ἔγκειται στὸ ὅτι δὲν παραδίδεται στὶς γραπτὲς πηγές μας ἡ ἴδια ἢ παρεμφερὴς παροιμία. Ὁ H. van Thiel δὲν μποροῦσε φυσικὰ νὰ γνωρίζει ὅτι ἡ παροιμία αὐτὴ παραδίδεται ζωντανὴ στὰ χείλη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ χωρὶς νὰ ἔχει ὅμως τὴν πλατιὰ διάδοση τῆς ἐπίσης ζωντανῆς σήμερα παροιμίας «ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λύκου», ποὺ εἶναι αὐτούσια ἡ ἀρχαία παροιμία «ἐκ λύκου στόματος».

Πρώτη ἀφορμὴ γιὰ τὸ συσχετισμὸ τῆς ἀρχαίας παροιμίας «ἐκ κυνὸς πρωκτοῦ» μὲ σύγχρονη νεοελληνικὴ ἔκφραση ἔδωσε ἡ προσωπική μου γνώση τῆς νεοελληνικῆς παροιμίας, ὅπως τὴν ἄκουσα ἀπὸ τὴ μητέρα μου.[6] Πρόκειται γιὰ ἔκφραση τοῦ τύπου «μὲ (σὲ κλπ.) πέρασε ἀπὸ τοῦ σκυλιοῦ τὸν κῶλο». Μὲ προσωπικὴ ἐπιτόπια ἔρευνα διαπίστωσα ὅτι ἡ παροιμία αὐτὴ εἶναι κατανοητὴ σὲ ἀρκετὰ χωριὰ καὶ πόλεις τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ κυρίως τῆς δυτικῆς Θράκης.[7] Γιὰ νὰ μεταφέρω ἀκριβῶς τὴν ἐξήγηση τοῦ περιεχομένου τῆς παροιμίας ἀπὸ ἁπλὸ χωρικό, «ὁ κῶλος τοῦ σκύλου εἶναι πολὺ στενὸς καὶ δύσκολα περνάει ὁτιδήποτε· ἔτσι 'μὲ πέρασε ἀπὸ τοῦ σκυλιοῦ τὸν κῶλο' σημαίνει 'μὲ ταλαιπώρησε, μοῦ ἔκανε τὴ ζωὴ δύσκολη καὶ κυρίως μὲ ἔβρισε, μοῦ εἶπε προσβλητικὰ λόγια'».[8]

---

aus dem Wolf des Sprichworts — gewissermassen eine letzte Metamorphose—einen Hund gemacht. Es bleibt die Frage, welche Absicht er dabei hatte.

4. Ἡ ἔκφραση «τὸ δὴ τοῦ λόγου» ἀναφέρεται ὁπωσδήποτε σὲ παροιμιώδη ἔκφραση, ποὺ δὲν ἀποκλείεται φυσικὰ νὰ προῆλθε ἀπὸ κάποιο λογοτεχνικὸ ἔργο (πρβλ. *Ὄνος* 18, 3 ἑξ.: τοῦτο δὴ τὸ τοῦ λόγου «παλινδρομῆσαι μᾶλλον ἢ κακῶς δρομεῖν» [πρβλ. Kock, *Com. Adesp.* 480]). Στὴν περίπτωσή μας ἡ ἔκφραση «ἐκ κυνὸς πρωκτοῦ» (ἡ μετρική της μορφὴ εἶναι -υ-·-) ἴσως εἶναι ἀπόσπασμα ἀπὸ κάποια χαμένη κωμωδία τῆς περιόδου τῆς Νέας Κωμωδίας, ὅπως μποροῦμε νὰ εἰκάσουμε ἀπὸ τὸ βωμολοχικό της περιεχόμενο.

5. Βλ. ὑποσ. 3.

6. Κατάγεται ἀπὸ τὴν Περίσταση τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης (σημ. Εὐρωπ. Τουρκίας).

7. Δὲν προχώρησα σὲ ἐπισταμένη καὶ συστηματικὴ ἔρευνα, ὅσον ἀφορᾶ τὸ πλάτος διάδοσης καὶ κατανόησης αὐτῆς τῆς ἔκφρασης, γιατὶ νόμισα ὅτι αὐτὸ ξέφευγε ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἐργασίας αὐτῆς. Πρέπει ὡστόσο νὰ εἶναι ἀρκετὰ διαδομένη, γιατὶ διαπίστωσα ὅτι ἀκόμη καὶ κάτοικοι τῆς Μάνης καὶ τοῦ Σουλίου χρησιμοποιοῦν τὴν ἔκφραση αὐτή.

8. Ἀναφέρω μερικοὺς ἀπὸ τοὺς πληροφορητές μου: Στέλλιος Βιζολίδης, Καλονέρι Κοζάνης, Ἀναστασία Κόλτσιου, Νικήσιανη Καβάλας, Ἀναστάσιος Λῶλος, Σούλι Θεσπρωτίας.

Πιστεύουμε πὼς καὶ μόνο τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀρχαία παροιμία, ὅπως βέβαια καὶ πολλὲς ἄλλες, ζεῖ ἀκόμη καὶ σήμερα στὰ χείλη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶναι ἄξιο μνείας.[9] Εἶναι ὅμως ἀκόμη πολὺ πιθανὸ τὸ σημερινὸ σημασιολογικὸ περιεχόμενο τῆς παροιμίας νὰ διαφωτίζει καὶ τὸ ἀρχαῖο κείμενο.

Σύμφωνα μὲ τὸ ἀρχαῖο κείμενο ὁ Λούκιος, ἀφοῦ ξαναπῆρε τὴν ἀνθρώπινη μορφή του, ἔκανε θυσίες στοὺς σωτῆρες θεούς, γιατὶ σώθηκε μετὰ ἀπὸ πολὺ χρόνο καὶ μόλις καὶ μετὰ βίας («διὰ μακροῦ πάνυ καὶ οὕτω δὲ μόλις») «ἐξ ὄνου περιεργίας». Τὸ οὐσιαστικὸ «περιεργία» ἔχει τὶς περισσότερες φορὲς ἐνεργητικὴ σημασία[10] καὶ εἰδικὰ στὸ ἔργο «Ὄνος» ἡ «περιεργία» μὲ ἐνεργητικὴ σημασία παίζει ἰδιαίτερο ρόλο: ὁ Λούκιος εἶχε σφοδρὴ ἐπιθυμία νὰ γνωρίσει κάποια Θεσσαλὴ μάγισσα ποὺ ἤξερε νὰ μεταμορφώνει ἢ νὰ μεταμορφώνεται·[11] μετὰ τὴ μεταμόρφωσή του σὲ γάϊδαρο ταλανίζει τὸν ἑαυτό του γιὰ τὴν καταστρεπτική του αὐτὴ περιέργεια.[12] Στὸ προβληματικό μας ὅμως χωρίο ἡ «περιεργία» δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει ἐνεργητικὴ σημασία, γιατὶ ἔτσι μένει ἀκατανόητη ἡ γενικὴ «ὄνου»· ἀντίθετα πρέπει νὰ ἔχει παθητικὴ σημασία, ἀκριβῶς ὅπως στὸ χωρίο Νιγρ. 33 «πεμμάτων περιεργίαις» (=κατὰ τοὺς LSJ «curiosities of cakes») καὶ τὸ οὐσιαστικοποιημένο ἐπίθετο «τὸ περίεργον» στὸ χωρίο Νιγρ. 13 «τῆς κόμης τὸ περίεργον». Καὶ στὰ τρία χωρία διπλα στὸ οὐσιαστικὸ (ποὺ ἔχει παθητικὴ σημασία) ὑπάρχει μία γενικὴ ὑποκειμενική. Ἑπομένως ἡ προβληματικὴ ἔκφραση «ἐξ ὄνου περιεργίας», ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ὅτι ἀποτελεῖ πιθανότατα παράλλαξη τῆς παροιμίας «ἐξ ὄνου παρακύψεως»

---

9. Ἕνας συσχετισμὸς ἀρχαίων παροιμιῶν μὲ νεοελληνικὲς σὲ γενικὴ θεώρηση εἶναι ἕνα πολὺ ἐλκυστικὸ καὶ ἐνδιαφέρον desideratum ποὺ θὰ ἀποδείκνυε τὴ συνέχεια καὶ ἐπιβίωση στὸν τομέα αὐτὸ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς λαϊκῆς παράδοσης. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ὑπάρχουν μόνο μερικὲς ἐπιμέρους παρατηρήσεις (π.χ. Φ. Ἀποστολίδου, «Θρακικὴ γλωσσογραφία», *Θρακικὰ* 16, 1941, σ. 268 ἑξ., Ἰ. Βενιζέλου, *Παροιμίαι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ*, Ἀθῆναι 1965, passim, Φ. Κουκουλέ, «Λαογραφικὰ σύμμικτα ἐκ Βάρου τῆς Κρήτης», *Λαογραφία* 1, 1909, σ. 300, Δ. Σ. Λουκάτου, *Νεοελληνικοὶ παροιμιόμυθοι*, Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη, Ἀθήνα 1972, passim, Ν. Πολίτου, *Παροιμίαι*, 1-4, Ἀθῆναι 1965=1899, passim) καὶ ἐντελῶς ἐξειδικευμένες ἐργασίες (π.χ. D. Karathanasis, *Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten des Altertums in den rhetorischen Schiften des Michael Psellos, des Eustathios und des Michael Choniates, sowie in anderen rhetorischen Quellen des XII. Jahrhunderts*, München 1936). Σχετική, σὲ ἄλλη περιοχή, εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ Ἰ. Θ. Κακριδῆ, *Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες στὴ νεοελληνικὴ λαϊκὴ παράδοση*, Ἀθήνα 1978 (μετάφραση τοῦ γερμανικοῦ *Die alten Hellenen im neugriechischen Volksglauben*, München 1967).

10. Βλ. LSJ s. v.

11. *Ὄνος* 4, 26 ἑξ. Πρβλ. 5, 26· 11, 2 ἑξ.· 13, 11 ἑξ.· 45, 27.

12. *Ὄνος* 15, 10.

(«Ὄνος» 45, 3 ἑξ.),[13] σημαίνει προφανῶς «ἀπὸ τὴν κατάσταση νὰ εἶμαι ἕνας ἀξιοπερίεργος γάιδαρος».[14] Ὁ Λούκιος τονίζει ὅτι σώθηκε ὄχι (ἁπλῶς) «ἀπὸ τοῦ σκυλιοῦ τὸν κῶλο», ὅπως λέει ἡ παροιμία («τὸ δὴ τοῦ λόγου»), ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ γαϊδάρου τὴν «περιεργίαν». Οἱ ἐκφράσεις «ἐκ κυνὸς πρωκτοῦ» καὶ «ἐξ ὄνου περιεργίας» παραλληλίζονται ὄχι μόνο ἐξωτερικὰ (συντακτικὰ-ὑφολογικά), ὥστε νὰ δημιουργοῦν ἕνα ρητορικὸ λογοπαίγνιο,[15] ἀλλὰ καὶ ἐσωτερικὰ (νοηματικά), γιατὶ παρουσιάζουν μιὰ κλιμάκωση a fortiori, ἀφοῦ μὲ τὸ «ἐκ κυνὸς πρωκτοῦ», ἂν νοηματικὰ τὸ συσχετίσουμε μὲ τὴν ἀντίστοιχη σημερινὴ παροιμία «ἀπὸ τοῦ σκυλιοῦ τὸν κῶλο»,[16] δηλώνεται ἡ δυσάρεστη κατάσταση νὰ δέχεται κανεὶς βρισιές,[17] ἐνῶ μὲ τὸ «ἐξ ὄνου περιεργίας» ἡ ἀκόμη πιὸ δύσκολη κατάσταση[18] νὰ γίνεται κανεὶς ἀντικείμενο ποὺ οἱ ἄλλοι περιεργάζονται,

---

13. Πρβλ. M. D. Macleod, *Lucian* κλπ., σ. 145, σημ. 2, καὶ H. van Thiel, ὅ.π., I., σ. 181.

14. Ἡ πρόθεση «ἐξ» ἔχει ἐδῶ τὴ σημασία I 2 τῶν LSJ (s. v.), δηλ. δηλώνει τὴ μετάβαση ἀπὸ μία κατάσταση σὲ μία ἄλλη.

15. Γιὰ τὴν ἐπίδραση τῆς ρητορικῆς στὸν Λουκιανὸ βλ. J. Bompaire, *Lucien écrivain, imitation et création* (Bibliothèque des Écoles Françaises d' Athènes et de Rome, fasc. cent quatre vingt dix), Paris 1958 (κυρίως τὸ 2. μέρος, σσ. 157-546) καὶ G. Anderson, *Lucian, Theme and Variation in the Second Sophistic* (Muemosyne, Suppl. 41), Leiden 1976.

16. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀρχαία παροιμία σώζεται ἐλλιπὴς (δὲν ἔχει κάποιο ρηματικὸ τύπο) δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὴν ταυτίσουμε μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα μὲ τὴ νεοελληνική. Λεκτικὰ οἱ δύο φράσεις (ἂν ἐξαιρέσουμε τὸ ρῆμα τῆς νεοελληνικῆς παροιμίας, ποὺ δὲν ἔχει τὸ ἀντίστοιχό του στὴν ἀρχαιοελληνικὴ) συμπίπτουν. Ἂν ταυτίζονται καὶ λειτουργικά, μποροῦμε νὰ τὸ εἰκάσουμε, ὄχι ὅμως νὰ τὸ ἰσχυριστοῦμε μὲ βεβαιότητα. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι τὸ ρῆμα «περάω» μαρτυρεῖται νὰ συντάσσεται μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ μὲ τὸν ἐμπρόθετο προσδιορισμὸ «ἐκ...» ἢ «ἐξ...» τόσο στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ (βλ. LSJ s.v., σημασία II 3 «*pass to* or *from* a place», ὅπου καὶ σχετικὰ χωρία ἄλλων συγγραφέων) ὅσο καὶ στὰ μεσαιωνικὰ ἑλληνικὰ (μὲ τὴ σημασία «διαμέσου», βλ. Ε. Κριαρᾶ, *Λεξικὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς δημώδους γραμματείας 1100-1669*, τ. Ε', Θεσσαλονίκη 1977, σ. 343 [λῆμμα «ἐκ», σημασία 21]).

17. Μετὰ ἀπὸ αὐτὰ θὰ μποροῦσε ἴσως κανεὶς νὰ θεωρήσει παρατραβηγμένη καὶ περιττὴ τὴν ἄποψη τοῦ van Thiel (ὅ.π., I., σ. 181) ὅτι ὁ συγγραφέας τοῦ ἔργου *Ὄνος* ὑπαινίσσεται συνειδητὰ καὶ τὴν παροιμία «εἰς κυνὸς πυγὴν ὁρᾷν», ἔτσι ποὺ ἡ παροιμία νὰ σημαίνει «von der Triefäugigkeit erlöst», γιατὶ «dadurch wird offenbar die Neugier des Esels mit der Triefäugigkeit verglichen, also auch zu einer Art Krankheit erklärt, die den Lucius in grosse Gefahr gebracht hat».

Φυσικὰ τὴ φράση «ἐξ ὄνου περιεργίας» τὴν ἔπλασε ὁ συγγραφέας τοῦ ἔργου *Ὄνος* καταναλογία πρὸς τὴν ἀρχαία παροιμία.

18. Ἡ «περιεργία» συνδέεται μὲ τὴν «κακολογία», μὲ διαφορετικὸ βέβαια τρόπο (ἐνεργητικά: ὁ περίεργος εἶναι καὶ κακολόγος), καὶ στὸν Πλούταρχο, *Ἠθ.* p. 519 B (Pohlenz-Sieveking, III, σ 322): «τῇ δὲ περιεργίᾳ τὴν κακολογίαν ἀνάγκη συνακολουθεῖν».

σχολιάζουν ἢ καὶ μεταχειρίζονται μὲ διάφορους (πολλὲς φορὲς ὄχι εὐχάριστους) τρόπους· καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς συνέβαινε μὲ τὸ Λούκιο ποὺ εἶχε μεταμορφωθεῖ σ' ἕναν ἀσυνήθιστο (μὲ ἀνθρώπινες ἀντιδράσεις) γάιδαρο.[18]

Σπουδαστήριο Κλασικῆς Φιλολογίας
καὶ Ἀρχαίας Ἱστορίας

ΔΗΜ. Ζ. ΝΙΚΗΤΑΣ

19. Πρβλ. Ὄνος 15, 1 ἑξ.: «Ἐγὼ δὲ τὰ μὲν ἄλλα ὄνος ἤμην, τὰς δὲ φρένας καὶ τὸν νοῦν ἄνθρωπος ἐκεῖνος ὁ Λούκιος, δίχα τῆς φωνῆς».

SUR [LUCIEN] ASINUS 56, 4 (ἐκ κυνὸς πρωκτοῦ)

par
D. Z. Nikitas

RÉSUMÉ

L'expression «ἐκ κυνὸς πρωκτοῦ» dans Asinus 56,4 de Pseudo-Lucien est une phrase proverbiale comme nous lisons à la suite du passage («τὸ δὴ τοῦ λόγου»). Cette expression existe encore chez les Néogrecs dans le proverbe «μὲ (σὲ etc.) πέρασε ἀπὸ τοῦ σκυλιοῦ τὸν κῶλο». Les habitants de certaines régions de Macédoine et de Thrace la comprennent même aujourd'hui er lui donnant la signification d'insulter et de cracher des injures. Actuellement nous croyons que la signification de ce proverbe facilite l'explication et la meilleure compréhension de la fin de l'ouvrage Asinus.